

ROS FLOOR

MODERNE NEDERLANDSE GERECHTSGEBOUWEN SYMBOLEN VAN DE RECHTSSTAAT?

Amsterdam (Amsterdam University Press) 2022,
334 pp., ill. in zwart-wit en kleur,
ISBN 978 94 6372 369 5, € 39,99

In Nederland is het gebouwde gezicht van de staat geen kwestie die op politiek engagement kan rekenen. Architectuur is voor de overheid een onschuldige zaak: de ene architectuur is principieel inwisselbaar voor de andere, want ze zijn gelijkwaardig, neutraal en betekenisloos als medium voor wat voor staatkundige boodschap dan ook, anders dan dat een sobere en doelmatige uitvoering burgerlijk applaus verdient. Dat het parlementaire centrum van de Tweede Kamer als een auditorium is vormgegeven, zonder dat dat als een gotspe van democratische symboliek wordt beschouwd, drukt de gebrekkige appreciatie van de architectuur treffend uit. Maar het is niet alleen daar dat de architectuur van de trias politica blijft hangen in bijzaken.

JR-120 is de afgekorte naam van een bouwprogramma dat tussen 1990 en 2005 door het Rijk werd uitgevoerd voor de modernisering van de huisvesting van de rechtspraak en het gevangeniswezen. In toepasselijke doelgerichtheid duidt 'JR' de samenwerking aan die voor het programma werd aangegaan tussen het ministerie van Justitie en de Rijksgebouwendienst, terwijl de '120' staat voor het aanvankelijk begrote bedrag in miljoenen guldens dat met de uitvoering gemoeid was. Ros Floor heeft er een boek over gemaakt, een boek dat onnodig zwaar in de hand ligt en met te veel hoogglans is vormgegeven, maar dat in zijn feitelijke volledigheid ook overdadig informatief is.

Tien jaar eerder wijdde Floor zijn proefschrift aan een vorige oprisping van het justitiële bouwwezen, die van 1870 tot 1914 reikte. Destijds kwamen de betrok-

ken gebouwen tot stand in een eenvoudig gestructureerde opdracht, waarbij de architect-ingenieur in dienst van het departement van begin tot eind de verantwoordelijkheid werd gegund om het ontwerp naar uitvoering te leiden. De programma's van eisen waarmee werd gewerkt, waren naar huidige maatstaven nogal globaal. Vader en zoon (J.F. en W.C.) Metzelaar namen de meeste van deze opdrachten voor hun rekening. Een eeuw later verloopt het opdrachtgeverschap in een minder doorzichtige atmosfeer, met talloze stakeholders aan boord en langs zij. Dat is een bijverschijnsel van een door de overheid omarmde uitbesteding van het werk aan de vrije markt. Alle betrokken partijen komen aan bod in Floors boek, waarbij is aan te tekenen dat zijn vele informanten eerder een ambtelijke dan een commerciële herkomst lijken te hebben.

Er is geen recent rijksgebouw dat zonder de eigenaardige omgangsvormen van de publiek-private samenwerking tot stand is gekomen. In zoverre passen de nieuwe gerechtsgebouwen in een brede trend. Omdat dergelijke samenwerkingen net zo goed als het uiteindelijk resulterende gebouw te beschouwen zijn als een ontwerp, is het begrijpelijk dat Floor het spel uit en te na beschrijft en het gebouwde resultaat als een onvermijdelijke afgeleide daarvan. Daardoor blijft uit beeld wat de architectuur, als oude wetenschap, te melden heeft over een klassieke ontwerp opgave als een gerechtsgebouw. Het boek is eerder een verzameling van goed georganiseerde feiten en zienswijzen van deze en gene dan dat het tot een betoog komt gebaseerd op inhoudelijke afwegingen. Misschien is er voor architec-

tuur in hoogst ingewikkelde maatschappelijke processen als deze, met bijbehorend ingewikkelde contractvormen, eigenlijk ook geen andere plek weggelegd dan de achterbank. Waar architectuur bijzaak of afgeleide is, is het aannemelijk dat de nadruk in dit boek ligt op de contractueel vastgelegde krachtsverhoudingen tussen het Rijk als initiator en de betrokken beleggers en ontwikkelaars als uitvoerende partners. De 21 projecten van JR-120 werden in meerderheid uitgevoerd volgens de contractvorm van DBF, wat staat voor Design, Build en Finance, vaak met ING Real Estate als uitvoerende partij. Het kleinste van deze projecten staat in Middelburg, het grootste kwam in Rotterdam terecht, met een omvang van ruim 30.000 vierkante meter en een bouwsom van 80 miljoen euro. In latere versies van de DBF-contractvorm werd de formule nog uitgebreid met de 'M' van Maintenance en de 'O' van Operate, waarmee ook het onderhoud en de dagelijkse exploitatie van de gebouwen aan een marktpartij werden uitbesteed en de rijksambtenaren alleen gebruiker en huurder werden.

De voornaamste overeenkomst tussen de gebouwen die in het kader van JR-120 tot stand zijn gekomen, ligt niet zozeer in de architectuur ervan, als wel in het feit dat ze tot op tamelijk grote hoogte marktconform van opzet zijn. Dit houdt in dat een zo groot mogelijk deel van het programma naar de generieke standaard van een kantoorplattegrond is gevormd, terwijl alleen de onderscheidende programmaonderdelen van een rechtbank specifiek geënceneerd zijn. Dit betreft in het bijzonder de zittingzalen: het deel van het gebouw waar de kern van de rechtspraak wordt beoefend. Een gestandaardiseerde kantooroplossing zou hier niet volstaan. Toch is opmerkelijk dat Floor her en der in zijn boek waarneemt dat zelfs in deze vermeende harde kern van de trias politica de architectonische aanduiding van de betekenis van het uitgeoefende recht achterwege blijft. Kennelijk was dat soms ook een bewuste keuze van de betrokken architecten, die zich niet wensten bezig te houden met de traditionele conventies van het gerechtshuis. Zo komt het Amsterdamse gerechtshuis Parnas langs, overigens daterend van voor JR-120, waarover de architect, Ben Loerakker, het volgende te melden had: 'Naar mijn mening is rechtspraak voor de betrokkenen een zodanige emotionele gebeurtenis dat de omgeving zich terughoudend en dienstbaar moet opstellen. De toepassing van gladde witte beton en blank essenhout werken daaraan mee. Door detaillering zorgvuldig maar onopvallend uit te voeren, wordt deze sfeer versterkt. Om deze redenen heb ik ook bewust gekozen voor een anti-autoritaire uitdrukking in de rechtszalen.' Die goede intentie werd niet door iedere gebruiker meteen begrepen, getuige de opmerking van een oud-rechter die bij nadering al last had van het winderige plein, om bij binnenkomst vergast te worden op 'veel beton en

binnen een kale hal met metalen trappen. En dan overal witte tegels – het lijkt wel een badkamer.'

Loerakker lijkt de geest van de jaren zestig echter beter begrepen te hebben dan de oud-rechter. In het ongeveer gelijktijdig gerealiseerde gerechtshuis in Breda zag men zelfs af van het aanbrengen van een podium in de rechtszaal, om zo ieders gelijkheid kracht bij te zetten, zoals men het ook aandurfde om zonder toga recht te spreken. Dat laatste duurde maar even, maar het typeert de culturele stemming waarin deze gebouwen overeind werden getrokken, waarbij iedere formele geste ongepast werd geacht.

De campagne JR-120, die zich in het kielzog van Parnas en Breda voltrok, heeft in architectonische zin geen nieuw licht geworpen op de kwestie van de ensce-nering en representatie van het recht. De welbewust gecultiveerde blindheid voor wat specifieke connotaties van het recht zouden kunnen zijn, maar dan uitgedrukt in compositie, tektoniek, materiaal en kleur, volhardde moeiteloos, op het defaitistische af. Wel was de uitmontering van de deelnemende gebouwen aan de buitenkant veelkleuriger, naar de voorkeuren van de achtereenvolgende rijksbouwmeesters, samen-vallend met verschuivende smaak van investeerders.

Dominanter in dit aanzienlijke bouwvolume bleek het aangezette belang van de efficiency van de bedrijfsvoering en de veiligheid van de rechtspraak. In de recente geschiedenis van de Nederlandse rechtsstaat worden tot vervelens toe de deugden van soberheid en doelmatigheid geëerd. Aan de resultaten van JR-120 is dat goed af te lezen. Er is helaas minder aan te beleven dan men zou wensen. Hooguit onderscheiden zich Rob Ligtoets rechtbank op de Kop van Zuid in Rotterdam, door de ingenieuze compositie, en de rechtbank van Wim Quist in Assen. Ook Quist trok zich weinig aan van wat de klassieke typologie van het gerechtshuis behelst, maar daarvoor in de plaats kwam bij hem de loepzuivere autonomie van de architectonische vorm, van hoofdlijn tot detail consequent doorwerkt. Via de omweg van de klare geometrie kan een typische Quist daarom toch nog over de waardigheid beschikken die het recht past.

BERNARD COLENBRANDER